

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՎ

Ճանապարհորդութիւն հասնոյց կողոյց մէջ :

Ինչպէս չին ատենը լ'ընթացանդրեան և () գոստեան դարերը փայլեցան զի տուածեան և արուեստից ծաղկելովը , այսպէս ալ Պաղղլիացւոց ու զրեթէ բուր քաղաքականացեալ Եւրոպա շատ հռչակաւոր է Լուղովիկոս ԺԴ-ին թաղաւորութեան ժամանակը Լուղովիկեան դար ըսուելով : Եւ մեծանուն թաղաւորին արդիւնքը ոչ միայն իր տէրութեանը ու ազգին մէջ ամբողջացած մնաց , որն որ իր փառացը համար բաւական էր թերեւ , այլ և բոլոր Եւրոպայի կերպով մը ուսումնական յառաջադիմութեան պատճառ եղաւ մեծամեծ հանձարները արթնցնելով իր առատապէս վարձատրութեամբը , և արժանաւոր ընդունելութեամբը պատուելով արքունեացը մէջ . որ և յիրաւի ազգի մը լուսաւորութեան մէկ հատիկ միջոցն է :

Լուղովիկեան դարուն բազմաթիւ հանձարաց մէջ հռչակաւորաց մէկն եղաւ մեծանուն Ֆէնէլոն Լիքեպիսկոպոս Վամպրէի՝ որ իր սրբազան ու քաղցր պերճախօսութեամբն ու հրեշտակային վարուցը հետ նրբամիտ քաղաքագիտութիւնը Լուղովիկոսի թուանը դաստիարակութեան պատուոյն հասնելով՝ ցըցուց փորձով իր ընտրութեան արժանաւորութիւնը : Իր արքայազուն սանին կրթութեանը համար զանազան բարոյական գրքեր շարագրեց իւրաքանչիւր դիպուածոց յարմար , երբեմն անոր պակսութիւնները ուղղելով , երբեմն ալ բնութեան մեծանշանութիւնը մշակելով , ու սրտին ազնուութիւնը աւելցնելով , որոնք թագաւորական պատուոյն գեղեցիկ ձիւղբերն են : Եւ վախճանաւ ահա շարագրած է Ֆէնէլոն իր զուարճալի առակներն ալ , ուր գաղղիական ընտիր լեզուին հետ զուարճախօսութեամբը բարոյական խրատներու ծանրութիւնը կը քաղցրացնէ մանկանց ,

ու անմեղ ծիծաղով շատ մը հարկաւոր գիտելիքներ մէկտեղ կը սորվեցնէ : Ուսկից պզտի ճաշակ մը ուզեցի տալ իմ հասակակցացս՝ որ կրնայ իրենց բարոյական կրթութեանը օգտակար ըլլալ և միանգամայն զուարճացնել :

Մէկ միջոց մը ես ընկերներուս հետ մեր սովորական անցուցած կեանքերնէս ձանձրացած , ուզեցինք ճամբորդութիւն ընել , հեռու աշխարհք մը երթալ ու աւելի հանգիստ կեանք մը վարել . այս մտքով նաւ մտանք , ու երկար ատեն խաղաղական ծովուն վրայ նաւելէն ետքը՝ հասանք գեղեցիկ կղզի մը . ու երբ ցամաք ելանք , անպատմելի եղաւ ուրախութիւննիս . բոլոր կղզին շաքարէ շինուած էր , և լեռները անուշեղեններէ , փայլեւած շաքարէ էին ժայռերը , անուշակ ըմպելիներէ առուակներ կը վազէին գալտին մէջ : Բնակիչք որ շատ որկրաժէտ էին , կը լզէին ճամբաները , և մատերնին գետերուն մէջ թաթխելով կը ծծէին : Մատուտակէ անտառներ ալ կային հոն ու մեծամեծ ծառեր , որոնցմէ տեսակ մը համով մեղր կը վազէր որ հովը ճամբորդներուն բերանը կը տանէր որչափ ալ քիչ բացած ըլլային : Բայց քիչ մը տանէն ետքը սկսան սրտերնիս առնել այսչափ անուշեղենները ու սկսանք ձանձրանալ . ուստի ուզեցինք ուրիշ երկիր մը անցնիլ , ուր գտնուէին աւելի համով կերակուրներ : Ըսին մեզի՝ թէ անկէ տասը փարսան հեռու ուրիշ կղզի մ'ալ կայ , ուր խոզերն ապուխտի , երջիկի ու համեմունքներու հանքեր կան , որ ինչպէս փերուի սակե հանքը՝ փորելով կը հանէին . աներուն պատերը կարկանդակի կեղևներէն . օգը ամպոս եղած ատեն կարծիր գինի կ'անձրէր , ու գեղեցիկ օրերու առաւօտեան ցօղ միշտ ճերմակ գինի մըն էր՝ Յունաստանի կամ Սուրբ Լաւրենցիոսի գինւոյն նման : Աս կղզին անցնելու համար , հոն նաւահանգստին վրայ տասուեր կու մարգիկ շարեւտութիւնք կարգէ զուրս մեծութեամբ , որոնք քնանալու տաննին այնպէս կը փչէին խորգալով որ առագաստնիս յաջող հովով մը լեցուցին :

Հազիւ թէ հասանք կղզւոյն եզերքը , տեսանք քանի մը վաճառականներ որ ախորժակ կը ծախէին . որովհետեւ շատ անգամ զանազան համեմունքներու մէջ աս կը պակսէր . հոն քուն ծախող մարգիկ ալ կային , և ամէն մէկ ժամուն գինը կորած էր , բայց ուղած երազիդ համեմատ քուններնալ իրարմէ աժան կամ սուղ էին . ամենէն գեղեցիկ երազը շատ սուղ էր : Եւ որովհետեւ ստակիս յարմար ես գեղեցկագոյնը ուզեցի , և յոգնած էի , գացի պառկեցայ . բայց հազիւ թէ անկողին մտայ , սաստիկ աղաղակ մը լսեցի , և վախնալով ընկերներս ինծի օգնութիւն կանչեցի : Երկիրը կը բացուի կոր ըսին , կարծեցինք թէ ալ կորանք . բայց սրտերնիս հանգչեցուցին ըսելով թէ ամէն գիշեր որոշեալ ժամ մը կը բացուէր երկիրս սաստիկ ուժով գոռալով ու չիքուլով , կաթի առուակներ դուրս կը ժայթքէին և ամէն տեսակ սառած խմելքներ (գոլաւա) : Ըլուտ մը ելայ ասոնցմէ խմելու , որ շատ համով էին . ետքը դարձեալ պառկեցայ , և տեսայ երազիս մէջ որ բոլոր աշխարհքս

բիւրեղէ էր, և ամէն մարդիկ ուզած տեսնին քաղցր հոտերով կը սնանէին, քաղէնին պարելով էր և խօսելնին երգելով, թուշելու թուեր ունէին և ձուկի թուեր ծովի մէջ լողալու համար. բայց այս մարդիկս գայլախաղի նման էին որոնց հետ զարնուել չէր ըլլար, մէկէն կրակ կը հանէին, պատրոյկի պէս կը վառէին. իսկ ես չէի կրնար ծիծաղա բռնել տեսնելով թէ ինչպէս դիւրագրգիռ են: Հարցոցն ցիւսանցմէ մէկուն թէ ինչո՞ւ այսպէս զայրացկոտ են. մատով հասկըցուց թէ ինքը ոչ երբէք կը բարկանայ:

Հազիւ թէ արթնցայ, ախորժակ վաճառող մը եկաւ հարցնելու թէ ի՞նչ բանի անթուրութիւն կ'ուզէի զգալ, և թէ կ'ուզե՞մ արդեօք շինծու ստամոքսներ՝ բոլոր օրը ուտելու համար: Հաւանեցայ աս առաջարկութեանս, և ստակիս յարմար տասուերկու մետաքսէ պզտի տոպրակներ տուաւ՝ զորոնք չորս կողմն կախեցի՝ որ տասուերկու ստամոքսի տեղ պիտի ծառայէին, առանց աշխատութեան տասուերկու մեծամեծ կոշոնց կերակուրները օրուան մը մէջ մարսելու համար: Հազիւ թէ գնեցի աս տասուերկու տոպրակները, սկսայ անթուրութեանէս մեռնիլ. բոլոր օրը տասուերկու ազնիւ կոշոնքներով անցուցի. հազիւ թէ մէկը կը լմննար անթուրութիւնը զիս կը բռնէր. իսկ ես նեղութեան ժամանակ չէի թողուր: Եւ որովհետեւ սաստիկ աւնթի էի, կը տեսնուէր որ մաքուր կերպով չէի ուտէր, վասն զի աս երկրիս բնակիչք շատ մաքրասէր և փափկակեաց են: Իրիկունը յոգնեցայ բոլոր օրը ուտելու զբաղած ըլլալով անգագար՝ ինչպէս ձի մը իր մտին առկըր. ուստի միտքս գրի որ երկրորդ օրը բոլորովին հակառակը ընեմ, և միայն առուոր հոտերով անցնեմ. նախաճաշկի նարնջի ծաղիկ տուին ինծի, իսկ ցորեկը աւելի ուժով սնունդ մը ամենաքաղցր զմայլեցուցիչ հոտերով: Նախընթերքի յակիրթ, իսկ իրիկունը մեծամեծ կողովներով լեցուն ամէն տեսակ հոտաւէտ ծաղիկներ գրին առջևս. և ամէն տեսակ անուշ հոտերով ամփիկներ: Իրիկունը անմարսութիւն ունեցայ սաստիկ սնուցիչ հոտերէ: Երրորդ օրը ծով բռնեցի, որ հաճոյից սեղանոյ աշխատութիւններէն յոգնութիւն առնեմ: Ըսին թէ աս երկրիս կարգէ գուրս քաղաք մը կայ, և խոստացան հոն տանելու զմեզ անծանօթ կառքով մը. թէ թէ փայտէ ամբողջներու վրայ գրին զմեզ, և չորս կողմը մեծ փետուրներով զարգարուած, և ջայլամի չափ չորս մեծամեծ թուշուներ կապեցին մետաքսէ թելերով որոնց թուերը համեմատ էին իրենց մարմնոյն: Թուշուները սկսան թուշիլ. երասանակնիս ուղղեցինք դէպ'ի արևելք, ինչպէս որ մեզի ցրցուցեր էին: Ոտքերնուս տակը կը տեսնէինք բարձր լեռները. և այնպէս արագութեամբ թուշիլ որ գրեթէ չուշեցնէին չէինք կրնար առնուլ: Մէկ ժամուան մէջ հասանք ան երևելի քաղաքը բոլոր մարմարիոնէ. որ իրեք անգամ փախիլէն մեծ էր: Բոլոր քաղաքը մէկ տուն էր միայն. քսանը չորս մեծ գաւիթներ կային, որոնց ամէն մէկը աշխարհքիս էն մեծ պալատներուն կը համեմատէին ընդարձակութեամբ, քսանը չորս արբուհեաց մէջ տեղը քսանը ինքեքրորդ մըն ալ կայ՝ որ մէկանոնցմէ վեց անգամ մեծ էր: Աս տանս սենեակները ամէնքն ալ հաւասար էին, վասն զի ամենեւին վիճակի զանազանութիւն չկար բնակչացը: Ոչ ծառայ կար հոն, ոչ հասարակ ժողովուրդ, և ամէն մարդ ինքիրենը կ'աշխատէր՝

մէկը ուրիշի չծառայելով, միայն ըզմէր (Կեֆէր) կային որ պզտի խեւորուկ և թուշող ոգիք էին, մարդուս փափաքը անմիջապէս կը կատարէին: Հասնելով հոն՝ առի աս ոգիներէն որ միշտ հետս էին, ու բան մը չէր պակաս ինծմէ, վասն զի հազիւ թէ փափաքելու ժամանակ կը թողուր: Ալ յոգնեցայ աս նոր փափաքներէն՝ որ ուզածս կատարելու ազատութիւնը կը սաստկացնէր իմ վրաս, և փորձով իմացայ որ լաւագոյն է աւելորդ բաները մէկդի թողուլ, քան թէ անգագար նոր հաճոյից ետեւէն երթալ՝ առանց կարենալու հանգիստ առնուլ հանգարտ զուարճութեան մը մէջ: Աս քաղքիս բնակիչքը քաղաքավար էին ու մարդասէր. այնպէս ընդունեցան զմեզ, ինչպէս թէ իրենցմէ ըլլայինք: Հազիւ թէ կ'ուզէի խօսիլ, կ'իմանային մէկէն ինչ կ'ուզեմ ըսել, ու կը կատարէին առանց սպասելու որ միտքս բացատրեմ: Շատ զարմացայ աս բանիս վրայ, ու գիտեցի որ իրենք իրենց մէջ ոչ երբէք կը խօսէին. հապա մէկգմէկու մտածմունքը աչքերնուն մէջէն կը կարգային, ինչպէս կը կարգացուի գիրք մը. ու երբ ուզէին մտածմունքնին ծածկել՝ աչուրնին կը գոցէին: Սրահ մը սարին զմեզ ուր անուշ բուրմունքներէ նուագարան մը կար, և մէկտեղ միացուցեր էին, ինչպէս մենք ձայները կը միացնենք ներգաշնակութեամբ: Անուշահոտութիւններու տեսակ մը միութիւնը, ոմանք սաստիկ սուր, ոմանք ալ քաղցր՝ ներգաշնակութիւն մը կը ձևացնէին՝ որ մարդուս հոտոտելիքը կը զմայլեցնէին, ինչպէս մեր երաժշտաց ներգաշնակութիւնը կը զուարճացնէ ականջնիս երբեմն հաստ երբեմն բարակ ձայներով:

Աս երկրիս կնիկները կը կառավարէին զէրիկ մարդիկը, դատաստանները իրենք կը կարէին, գիտութիւն կը սորվեցնէին և պատերազմի կ'երթային. էրիկ մարդիկ երեսներ կը սեգուրէին, առաւօտունը ինչուան իրիկունը կը զարգարուէին, կը մանէին, կար կը կարէին, ու բաներ կը բանէին. և երբոր չնազանդէին, կը վախէին որ չըլլայ թէ կնիկնին զիրենք ծեծեն: Բայց կ'ըսեն թէ աստեօք աս այսպէս չէր, հապա հաճոյից ոգիքներուն ձեռքովը էրիկ մարդիկ մեզկացան, ծոյցան և այնպէս տգիտացան՝ որ կնիկները կ'ամենայն ինքզինքնին աւնոց կառավարութեանը թողուլ, և ժողովուրդացան հասարակաց չարեաց դարման տանելու. գարոցներ կանգնեցին, իրենցմէ խելացիները սորվելու սկսան, իրենց էրկանցը ձեռքէն առին զէնքերը, որոնք բաւական է թէ ծեծ չուտեն՝ տուին սիրով. ու գատաստան կարելու իշխանութիւննին ալ առին, հասարակաց կարգերու փոյթ ունեցան, օրէնքներ հաստատեցին և պահել տուին, ու իրենց հասարակապետութիւնը ազատեցին, որ էրիկ մարդկանց անհոգութիւնը, թէ թէ ամամութիւնը և մեղկութիւնը անշուշտ բոլորովին կործանմանը պատճառ պիտի ըլլար: Աս տեսարանէս շարժած, և անչափ կոշուրներէ և զուարճութիւններէ ձանձրացած՝ իմացանք որ մարմնոյ զուարճութիւնը որչափ որ զանազան ըլլան, որչափ գիւրդի երևան, կընուստացնեն ու կ'անպիտանացնեն զմարդ, և ոչ երբէք կ'երջանկացնեն: Ուստի հեռացանք աս գաւառներէս որ գրսուանց շատ աղուոր կ'երևային, բայց մէջի բնակիչներուն ձանձրալի և փառապար էին: Որովհետեւ աշխարհիս մէջ համիքալցրութիւնը, անոյշ հոտերու բերկրութիւնը և

նուազներու ձայներու զմայլմունքը և ուրիշ ամէն զուարճութիւնները ան ատենը կ'ըլլան մեզի փափաքելի, երբ չափով ըլլան և ըստ ժամանակին: Ուստի նորէն մեր երկիրը դարձանք, փորձով հասկընալով որ սակաւապէտ կենաց, չափաւոր աշխատութեան, պարզ սովորութեանց, և առաքինութեան մէջն է այս աշխարհքիս երջանկութիւնը և առողջութիւնը, որոնցմով կրնայ մարդս խելքը գլուխը ապրիլ ու իր վախճանին հասնիլ:

ՅՈՎՍ. ՄԱՔԱՍՏ.
ԱՂ. Վարժ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Յովհաննէս Մկրտիչ Քոյպէր:

{ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԱԿԵՐ տէրութեան պաշտամանը մէջ ցուցուցած մեծ յաջողակութեամբը, արուեստից և դպրութեան ունեցած ախորժակովն ու անոնց ըրած պաշտպանութիւնը՝ Վաղարէն պէտութեան պաշտօնէից ամենէն երեւելիներէն մէկը ու Սուրբ Ստեփանոսի դարուն յառաջեցուցիչը սեպուած է: } Եւստ 1619^{ին} () գոստոսի 29^{ին} Սէմա քաղաքը, ուր հայրը չուխայի և գինւոյ վաճառականութիւն կ'ընէր: Սմանկութիւն սկսաւ ցուցնել իր վրան արուեստից ու գիտութեանց հակամիտութիւն մը, և այն ատենէն անոնց գեղեցկութեան յարգը իր մտքին մէջ աղէկ մը տպաւորուելով, երբոր պաշտաման հասաւ՝ անոնց բարգաւաճանացը մեծապէս խրնամք տարաւ, որով Սեմին Սուրբ Ստեփանոսի այդ գեղեցիկ եւանդեանը ամենայնիւ օգնող և զնոյն կատարող զինքը սեպելու չէնք տարակուսիր:

Արբոր այդպիսի գեղեցիկ ախորժակներով կ'անցընէր իր պատանեկութեան տարիներն ու կը զարգանար, հայրը զինքը վաճառականութեան դրաւ. աս առթիւ Վրապէր տէրութեան գլխաւոր քաղաքները ճամբորդութիւն ըրաւ, և հոն վաճառականութեան ու ճարտարութեան վիճակը լաւ քննեց: Վրա

քննութիւններուն զբաղեցընելով իր բեղմնաւոր միտքը՝ սկսաւ ինքնիրեն մըտածել թէ ժողովրդեան ինչ օգուտներ կրնար ըլլուիլ, ու այսպիսի գեղեցիկ խորհուրդներու սերմունքներ իր մտքին մէջ սկսաւ ունենալ:

Վրապէր 1648^{ին} իր ազգականներէն մէկուն յանձնարարութեամբը Սուրբ Ստեփանոսի քով մտաւ, որ Սուրբ Ստեփանոսի ան ատեն տէրութեան քարտուղար էր, և անոր պաշտամանը մէջ սկսաւ կրթուիլ. հոն այն վիճակին մէջ իր հանձարն ու գործունէութիւնը սկսան փայլիլ ու ամենուն աչքին զարնել. այնպէս որ Վաղարէն կարգինալը տէրութեան առաջին պաշտօնեայն տեսնելով Վրապէրի յաջողակութիւնը՝ զինքը իր քովն առաւ. և օր օրուան վրայ մեծագոյն կարողութիւն մը նշմարելով վրան՝ տէրութեան խորհրդական ընել տուաւ, և ուրիշ պաշտամանց մէջ ալ սկսաւ գործածել զինքը: Այլ թաւով Վրապէրի վրայ մեծ տրամադրութիւն մը կ'երեւար այդպիսի պաշտամանց, և ինքը շատ լաւ կը ծառայէր Վաղարէնի. որով անիկայ ալ ուզելով փոխարէն մը ընել 1660^{ին} թաւ գուհւոյն քարտուղարութեանը հասուց զինքը, թէպէտ առաջ ալ իրեն ըրած ծառայութեանցը համար Վրապէրին և անոր ընտանեացը բազմա շինէր էր ուրիշ մեծամեծ առատաձեռնութիւններով ու թոշակներով: Եւ ատ ատեն չանցաւ Վաղարէնի վրայ հիւանդութիւն մը եկաւ, որ կամաց կամաց զայրանալով անբժշկելի եղաւ. ուստի իրեն յանձնուած գործոց ծանրութիւնը վրայէն թեթեւեղնել ուզելով իրեն օգնական առաւ Վրապէր, և թագաւորին առջին աշխատել կու տար իրեն հետ: Վրապէր Վրապէր Սուրբ Ստեփանոսի հետ ընտանութիւն ստանալով, ամէն անգամուն որ իրեն կը ներկայանար՝ տէրութեան շահերուն վրայ կը խօսէր, և մանաւանդ երեւոյթից վրայ, որն որ այն ժամանակները յիշաւի թագաւորին ալ մեծ մտածութեան նիւթ էր, որ և կ'ուզէր անոնց մէջ մտած գեղեցիկները ճանչնալ՝ որ վերցընէ. անոր համար